UO‘K 394

O‘ZBEK VA TOJIK NIKOH TO‘YI MAROSIMLARIDA OTIN OYI: TARIXIY-ETNOGRAFIK VA IJTIMOIY-ANTROPOLOGIK TAHLIL

Shamsiyeva Zilola Askarovna,
Buxoro davlat universiteti Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrasi assistent o‘qituvchisi, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Buxoro vohasi tojiklarining nikoh to‘yi marosimlarida muhim o‘rin tutuvchi otinoyi instituti (toj. «oyamullo») va uning marosimiy vazifalari tarixiy-etnografik va ijtimoiy-antropologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda oyamulloning, ayniqsa, chimildiq marosimi jarayonidagi ishtiroki, kelin-kuyovni go‘shangaga olib kirishda «salomnoma» aytishdagi o‘ziga xos roli, shuningdek, marosim ishtirokchilarining unga «Hazor alik» tarzida jo‘r bo‘lish an’anasi dala materiallari asosida yoritiladi. Oyamulloning faoliyati orqali voha nikoh marosimlaridagi diniy, folkloriy va an’anaviy qarashlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi ochib beriladi. Natijalar oyamulloning nafaqat diniy marosim ijrochisi, balki nikoh marosimining an’anaviy tartibini boshqaruvchi va jamoaviy marosimiy muhitni shakllantiruvchi shaxs ekanligini asoslaydi.*

Kalit so‘zlar: *otin oyi, otin, oyamullo, xalfa, ayollar diniy ta’limi, nikoh to‘yi, salomnoma, gender va islom, diniy ta’lim, Markaziy Osiyo islomi.*

ОТИН ОЙИ В СВАДЕБНЫХ ОБРЯДАХ УЗБЕКОВ И ТАДЖИКОВ: ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ И СОЦИАЛЬНО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация. *В данной статье анализируется институт отинойи (тадж. оямулло) и его обрядовые функции в свадебных церемониях таджиков Бухарского оазиса. В исследовании освещается участие оямулло, особенно в обряде чимилдик, её роль в сопровождении жениха и невесты в свадебный шатёр (гушанга) посредством исполнения «салямнома», а также традиция участия присутствующих в исполнении в форме «Хазор алик». На примере деятельности оямулло раскрывается взаимосвязь религиозных, фольклорных и традиционных представлений в свадебной обрядности. На основе полевых исследований обосновывается роль оямулло не только как исполнительницы религиозных обрядов, но и как лица, регулирующего традиционный порядок свадебной церемонии, выражающего благопожелания и молитвы, а также формирующего коллективную обрядовую атмосферу.*

Ключевые слова: *отинойи, отин, оямулло, халфа, женская религиозность, свадебная церемония, салямнома, гендер и ислам, религиозное образование, ислам Центральной Азии.*

OTIN OYI IN THE WEDDING CEREMONIES OF UZBEKS AND TAJIKS: A HISTORICAL-ETHNOGRAPHIC AND SOCIO-ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS

Abstract. *This article analyzes the institution of otynoyi (Tajik: oyamullo) and its ritual functions in the wedding ceremonies of the Tajiks of the Bukhara oasis. The study examines the oyamullo’s role in the chimildiq ritual, her recitation of the «Salomnoma» while accompanying the bride and groom into the wedding chamber, and the tradition of participants joining her in the «Hazor alik» refrain. Her activities reveal the integration of religious, folkloric, and traditional beliefs. Based on field research, the article demonstrates that the oyamullo is not merely a religious performer but a figure who regulates ceremonial order and shapes the collective ritual atmosphere.*

Key words: *otinoyi, otin, oyamullo, khalfa, women’s religiosity, wedding ceremony, Salomnoma, gender and Islam, religious education, Islam in Central Asia.*

Kirish. Buxoro vohasi tojiklari orasida nikoh to‘yi marosimlarida ishtirok etuvchi diniy-ma’rifiy shaxs – otinoyi «oyamullo» yoki «oymullo» deb ataladi. Oyamulloning marosimdagi asosiy vazifalaridan biri kelin-kuyovni nikoh to‘yining muhim bosqichlaridan hisoblangan chimildiq marosimiga olib kirish va ushbu jarayonni «salomnoma» aytimlari orqali marosimiy jihatdan boshqarishdan iborat. Shu jihatdan oyamullo nafaqat diniy bilimga ega bo‘lgan ayol, balki marosimning muayyan tartibini biladigan, uning ramziy mazmunini tushunadigan va jamoa oldida marosimiy nutqni amalga oshiradigan shaxs sifatida namoyon bo‘ladi.

Buxoro vohasida kelin uyida o‘tkaziladigan chimildiq marosimida odatda kelin va kuyov birgalikda chimildiqqa kiritiladi, kuyovning uyida tashkil etiladigan chimildiqda esa, odatda, faqat kelin ishtirok etadi. Kelin va kuyovning chimildiqqa kirib borishi oyamullo tomonidan ijro etiladigan «salomnoma» bilan

hamohang tarzda amalga oshiriladi, ya’ni oyamullo marosimning faol ishtirokchisi sifatida kelin-kuyovni birin-ketin go‘shangaga kuzatib boradi [1]. Bu jarayonda uning ovoz orqali ijro etayotgan salomi, duosi va ezgu tilaklari marosimning asosiy verbal komponentini tashkil etadi.

Vohada oyamulloning (o‘zb. «otinoyi») marosimdagi yana bir muhim vazifasi – «salomnoma» ijro etishdir. Buxoro vohasi tojiklari orasida «salomnoma» nikoh to‘yining an’anaviy aytimlaridan biri bo‘lib, u oddiy qo‘shiq yoki folklor namunasi emas, balki marosimning diniy, axloqiy va ijtimoiy mazmunini o‘zida mujassamlashtirgan og‘zaki janr sifatida namoyon bo‘ladi. Salomnoma ijrochilari Buxoro vohasida «oyamullo» yoki «bibi oymullo» deb yuritilgan. Uning ijrosi davomida kuyov navkarlari – tojikcha «dommotjo‘ra»lar hamda marosimda qatnashayotgan ayollar oyamulloga «Hazor alik» tarzida jo‘r bo‘lib turishlari kuzatiladi [2]. Bu holat marosimda individual ijro bilan jamoaviy ishtirokning uyg‘unlashganini ko‘rsatadi.

Oyamulloning marosimdagi mavqeyi uning ayollar diniyligi bilan bog‘liq jihatlarini ham ko‘rsatadi. An’anaviy mahalliy jamiyatda ayollar o‘rtasida diniy bilimlarni yetkazish, Qur’on va diniy duolarni o‘rgatish, marosimlarda diniy mazmundagi aytim va duolarni bajarish kabi vazifalarda otinoyilar muhim rol o‘ynagan. Nikoh marosimida esa ushbu faoliyat yanada kengayib, diniy bilim bilan bir qatorda folklor, marosimiy nutq, duo va xalqona tilaklarni birlashtirgan. Shu sababli oyamullo institutini Buxoro vohasidagi norasmiy diniy ta’lim va ayollar o‘rtasidagi diniy-madaniy merosning uzatilish mexanizmlaridan biri sifatida ham baholash mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Otin institutiga oid dastlabki ilmiy qaydlar sovet davri islomshunosligiga borib taqaladi: O.A. Suxareva [3] mahalliy islomning norasmiy, ayollar orasidagi shakllarini tilga olgan, biroq bu davr ateistik metodologiyasi otin faoliyatini mustaqil ijtimoiy institut sifatida chuqur tahlil qilishga imkon bermagan.

Otinoyi institutini G‘arb ilmiy jamoatchiligiga birinchilardan bo‘lib tanitgan tadqiqotchi – Habiba Fathi. Uning «Otines: The Unknown Women Clerics of Central Asian Islam» maqolasi [4] mavzuni birinchi marta mustaqil tadqiqot predmeti sifatida ko‘targan bo‘lsa, «Central Asian Survey» jurnalidagi keyingi maqolasi [5] otin oyilarning mustaqillik davridagi jamoat-diniy hayotdagi rolini, ularning «pastdan islomlashtirish» (reislamisation par le bas) jarayonidagi o‘rnini keng tahlil qildi. S. Kleinmichelning tadqiqoti [6] esa mintaqaviy terminologik farqlarni – Xorazmda «xalfa», Farg‘ona vodiysida «atin-ayi» atamalarining qo‘llanilishini — o‘rgangan, bu esa institutning yagona emas, balki mintaqaviy jihatdan xilma-xil shakllarga ega ekanligini ko‘rsatadi. D. Kandiyoti va N. Azimovaning tadqiqoti [7] otin oyi faoliyatini ayollar marosim olami (women’s ritual worlds) kontekstida o‘rganib, uni ayollarning umumiy diniy-ijtimoiy tarmog‘i ichida tushunish imkonini beradi. M. Kampning og‘zaki tarix metodiga asoslangan tadqiqoti [8] bitta otinning sovet davridagi taqdiri orqali institutning tarixiy sinovlarini yoritadi.

Shu bilan birga, xalqaro gender-antropologiya va islomshunoslik adabiyotida otin (ingliz tilidagi adabiyotda «otin-oyi» yoki «otine» deb yuritiladi) muhim mustaqil tadqiqot predmetiga aylangan. Mazkur maqolaning maqsadi – mahalliy etnografik ma’lumotlar bilan ushbu xalqaro adabiyotni birlashtirib, otin oyi institutining nikoh to‘yi marosimidagi o‘rnini kengroq tarixiy-ijtimoiy kontekstda tushunishdir.

Mahalliy o‘zbek etnografiyasida esa otin oyi ko‘pincha marosim tavsifi ichida funksional unsur sifatida qayd etiladi: A.A. Ashirov o‘zbek xalqining qadimiy e’tiqodlariga bag‘ishlangan tadqiqotida [9] otinlarning diniy og‘zaki janrlar ijrochisi sifatidagi rolini tilga oladi. Etnolog M.B. Qurbonovaning «Sallabandon marosimining tarixiy-etnologik tahlili xususida» nomli tadqiqotida o‘zbek nikoh to‘yi marosimlaridagi sallabandon an’anasining tarixiy-etnologik xususiyatlari yoritilgan. Muallifning qayd etishicha, sallabandon marosimida kelinning boshiga salla o‘rash jarayonida marosimdagi mavqeiga qarab turli kishilar ishtirok etishi mumkin; jumladan, ayrim hollarda otinoyi ham ayolga salla bog‘lovchi shaxs sifatida ishtirok etadi. Bu holat otinoyining nafaqat diniy-ma’rifiy, balki nikoh to‘yi marosimlarida muayyan marosimiy vazifalarni bajaruvchi shaxs sifatidagi o‘rnini ham ko‘rsatadi [10].

Shu bilan birga, otinoyining salla bog‘lashi marosimning diniy mazmuni bilan an’anaviy urf-odatlarning o‘zaro uyg‘unlashganini ko‘rsatuvchi holatlardan biri sifatida baholanishi mumkin. Bunda salla nafaqat kiyim elementi, balki ayolning nikohdan keyingi maqomi, oilaviy hayotga kirib borishi va jamoadagi ijtimoiy mavqeyi bilan bog‘liq ramziy ma’nolarni ham ifodalaydi. Shu nuqtayi nazardan, sallabandon marosimida otinoyining ishtiroki Buxoro vohasi aholisining nikoh marosimlarida islomiy qarashlar va an’anaviy etnografik elementlarning uyg‘unlashuvini ko‘rsatuvchi muhim jihatlardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda Buxoro vohasi o‘zbek va tojiklarining nikoh to‘yi marosimlarida otin oyi (toj. oyamullo) institutining o‘rni, marosimiy vazifalari va uning zamonaviy transformatsiyasi tarixiy-etnografik hamda ijtimoiy-antropologik yondashuvlar asosida o‘rganildi. Tadqiqotning metodologik asosini marosimlarning tarixiy shakllanishi, funksional mazmuni va zamonaviy jamiyatdagi o‘zgarishlarini kompleks tahlil qilish tamoyili tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida, avvalo, dala tadqiqotlari (field research) metodidan foydalanildi: Buxoro vohasining o‘zbek va tojik aholisi orasida nikoh to‘yi marosimlari, xususan, chimildiq, «salomnoma», non va sham bilan bog‘liq urf-odatlar hamda otin oyining marosimdagi faoliyati kuzatildi, marosim ishtirokchilarining xatti-harakatlari, marosimiy nutq va aytimlar, ramziy harakatlar hamda ishtirokchilar o‘rtasidagi munosabatlar qayd etildi. Shuningdek, etnografik suhbat va yarim strukturaviy intervyu usullaridan foydalanilib, otin oyilar, keksa avlod vakillari, kelin-kuyov qarindoshlari va marosim ishtirokchilaridan ma’lumotlar olindi; suhbatlar orqali «oyamullo» atamasining mahalliy mazmuni, otin oyining vazifalari va «salomnoma»ning ijro etilish tartibi aniqlandi.

Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy metod ham muhim o‘rin egallaydi: Buxoro vohasi o‘zbek va tojiklarining nikoh marosimlarida otin oyining faoliyati, «salomnoma» aytimlari va marosimiy ramzlarning o‘xshash hamda farqli jihatlari qiyosiy tahlil qilindi, shu orqali umumiy mintaqaviy xususiyatlar bilan bir qatorda etnik va mahalliy marosimiy an’analarning o‘ziga xosligi aniqlashga harakat qilindi. Strukturaviy-funksional yondashuv asosida otin oyining marosimdagi alohida vazifalari – kelin-kuyovni chimildiqqa olib kirish, «salomnoma» ijro etish, duo va ezgu tilaklarni bildirish, marosim tartibini boshqarish hamda jamoaviy marosimiy muhitni shakllantirish funksiyalari tahlil qilindi.

Shuningdek, tadqiqotda diniy-antropologik va interpretativ yondashuv qo‘llanib, marosim elementlarining ishtirokchilar tomonidan qanday ma’nolantirilishi o‘rganildi: nonning baraka va farovonlik ramzi sifatidagi talqini, shamning marosimiy mazmuni, «salomnoma»dagi islomiy obrazlar va duo-murojaatlar hamda ularning xalqona tasavvurlar bilan uyg‘unlashuvi tahlil qilindi. «Salomnoma» matnlarini o‘rganishda folklorshunoslik va matnshunoslik tahlili elementlaridan foydalanildi – diniy murojaatlar, salomlashuv shakllari, duo va olqishlar, kelin-kuyovga bildiriladigan ezgu tilaklar hamda jamoaviy ijro xususiyatlari tahlil qilindi. «Salomnoma»larning o‘zbek va tojik tillarida ijro etilishi vohada marosimiy madaniyatning ikki tilli xususiyatini ochib beruvchi muhim manba sifatida baholandi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari Buxoro vohasi o‘zbek va tojiklarining nikoh to‘yi marosimlarida otin oyi instituti muhim diniy, marosimiy va ijtimoiy-madaniy funksiyalarni bajarishini ko‘rsatdi. Ayniqsa, tojik aholisi orasida otin oyi «oyamullo» yoki «oymullo» nomlari bilan yuritilib, uning faoliyati chimildiq marosimi va «salomnoma» ijrosi bilan bevosita bog‘liqligi aniqlandi.

Buxoro vohasi tojiklarida chimildiq marosimida kelin uyida o‘tkazilganda kelin va kuyov birgalikda, kuyov uyida o‘tkazilganda esa faqat kelin chimildiqqa kiritiladi; bu jarayon otinoyi (toj. «oyamullo» yoki «oymullo»)ning salomnomaxonligi ostida amalga oshiriladi. An’anaga muvofiq, kelin va kuyov boshi ustida uning ammasi, xolasi yoki opasi bir juft non tutib turadi (toj. «noni sari kelinu-dommot») – bu udumda xalqning «nondek hamisha aziz bo‘lsin» degan qarashi mujassamlashgan. Patnisda kelin qarindoshlaridan biri yoqilgan ikki dona shamni tutib boradi, kuyov va kelin qarindoshlari esa «salomnoma»xonligi uchun otinoyiga patnisga pul qo‘yishadi. Buxoro vohasi tojiklari tomonidan aytiladigan «salomnoma»larni folklorshunoslik nuqtayi nazaridan olim S.S. Boboyev o‘rgangan [11]; uning ta’kidlashicha, «salomnoma» Buxoro nikoh to‘yining an’anaviy aytimlaridan hajman biroz kattaroq ko‘rinishda bo‘lib, uning ijrochilari Buxoroda «oyamullo», «bibi oymullo» deb yuritiladi, kuyov navkarlari (toj. «dommotjo‘ra») va marosim ayol ishtirokchilari esa otinoyiga «Hazor alik» deya jo‘r bo‘lib turishadi [11].

Dala tadqiqotlari asosida otinoyining asosiy vazifasi kelin-kuyovni chimildiqqa olib kirish, marosim jarayonini «salomnoma» orqali boshqarish, duo va ezgu tilaklarni ifodalashdan iborat ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, uning faoliyati faqat diniy marosim ijrochiligi bilan cheklanmay, marosim tartibini saqlash, ishtirokchilarni birlashtirish va jamoaviy marosimiy muhitni shakllantirish kabi ijtimoiy funksiyalarni ham qamrab oladi. Olib borilgan dala tadqiqotlari «salomnoma»larning vohada o‘zbek va tojik tillarida ijro etilishini ko‘rsatdi. Tojiklar orasidagi salomnoma variantlari mazmun va ijro shaklining xilma-xilligi bilan ajralib turadi; ularning tarkibida Allohga, jamiki payg‘ambarlarga, shu jumladan Muhammad Mustafo (s.a.v.)ga, avliyo-yu anbiyolarga, jamoatning o‘tgan ajdodlariga, bobo-buvisiga, ota-onasiga va ustozlariga salom yo‘llash, shuningdek, kelin-kuyovga baxt, farovonlik, totuvlik va uzoq umr tilash kabi mazmunlar mujassamlashgan [12]. Bu esa salomnomaning diniy va folkloriy unsurlarni birlashtiruvchi marosimiy janr ekanligini ko‘rsatadi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, salomnoma ijrosidagi «Hazor alik» an’anasi – kuyov navkarlari va ayollarning otin oyiga jo‘r bo‘lishi – marosimni individual ijrodan jamoaviy ishtirokka o‘tkazadi, bu esa nikoh marosimini butun jamoaga daxldor ijtimoiy hodisaga aylantiradi. Tadqiqot natijalari, shuningdek, otin oyi institutining ayollar diniyligi va diniy-madaniy merosni avloddan-avlodga yetkazishdagi ahamiyatini ko‘rsatdi: otinoyilar orqali diniy bilimlar, duo va salomlar, marosimiy aytimlar, axloqiy qadriyatlar hamda oilaviy hayotga oid an’anaviy tasavvurlar yosh avlodga uzatiladi. Shu jihatdan otin oyi nafaqat marosim ijrochisi, balki mahalliy diniy va madaniy xotiraning tashuvchisi sifatida ham baholanishi mumkin.

Otin oyi institutining tahlili diniy sinkretizm masalasiga yangi qirra qo‘shadi: sinkretizm odatda marosim unsurlarining (islomiy va islomgacha) aralashuvi sifatida ko‘rilsa-da, otin oyi figurasining o‘zi ham shunday sinkretik maqomga ega — u rasmiy islom bilimi va mahalliy marosim an’analarining bir vaqtdagi tashuvchisi sifatida ikki qatlamli diniy tizimning «jonli ko‘prigi» rolini o‘ynaydi. Gender nuqtayi nazaridan otin oyi instituti alohida ahamiyatga ega: u rasmiy, erkaklar tomonidan boshqariladigan diniy ierarxiyadan (imom, mudarris) tashqarida, ayollar jamoasi ichida mustaqil shakllangan, ayollarning o‘ziga xos diniy avtoritet tizimini tashkil etadi. Kandiyoti va Azimova ko‘rsatganidek [7], bu tizim ayollarning diniy hayoti va bir-biri bilan ijtimoiy aloqalarini shakllantiruvchi muhim tarmoq vazifasini bajaradi. Biroq bu maqomni mutlaq avtonom kuch sifatida baholash noto‘g‘ri bo‘lar edi: institut kengroq patriarxal ijtimoiy tuzilma doirasida faoliyat yuritadi va uning avtoriteti ko‘pincha an’anaviy gender rollarini mustahkamlash orqali legitimlashadi.

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot Buxoro vohasi o‘zbek va tojiklarining nikoh to‘yi marosimlarida otin oyi (oyamullo) instituti diniy, folkloriy, ijtimoiy va ramziy funksiyalarni birlashtiruvchi muhim ijtimoiy-madaniy institut ekanligini ko‘rsatdi. Uning faoliyati orqali nikoh marosimining diniy mazmuni, folkloriy an’analari va mahalliy urf-odatlari bir butun marosimiy tizimga birlashadi.

Birinchidan, otin oyining marosimdagi asosiy vazifasi kelin-kuyovni chimildiqqa olib kirish va bu jarayonni «salomnoma» orqali boshqarishdan iborat bo‘lib, uning faoliyati diniy marosim ijrochiligi bilan cheklanmay, marosim tartibini saqlash va jamoaviy marosimiy muhitni shakllantirish kabi ijtimoiy funksiyalarni ham qamrab oladi. Ikkinchidan, «salomnoma» janri va «Hazor alik» jo‘r bo‘lish an’anasi diniy va folkloriy unsurlarni birlashtiruvchi, individual ijrodan jamoaviy ishtirokka o‘tishni ta’minlovchi marosimiy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Uchinchidan, otin oyi instituti ayollar diniyligi va diniy-madaniy merosning avloddan-avlodga uzatilishida muhim vositachi vazifasini bajaradi hamda rasmiy, erkaklar boshqaradigan diniy ierarxiyadan tashqarida shakllangan mustaqil ayollar avtoritet tizimini ifodalaydi, biroq bu avtoritet kengroq patriarxal ijtimoiy tuzilma doirasida va ko‘pincha an’anaviy gender rollarini mustahkamlash orqali legitimlashadi.

To‘rtinchidan, zamonaviy davrda diniy qarashlar, turmush tarzi va marosimlarning soddalashuvi ta’sirida ayrim an’anaviy elementlarning qisqarishi yoki qayta talqin qilinishi kuzatilmoqda; bu jarayon otin oyi institutining mutlaq yo‘qolishiga emas, balki yangi ijtimoiy va diniy sharoitlarga moslashib, funksional jihatdan transformatsiyalanishiga olib kelmoqda. Shunday qilib, oyamullo faoliyatini o‘rganish Buxoro vohasi nikoh marosimlarini, shuningdek, islomiy qadriyatlar, xalqona e’tiqodlar va tarixiy-madaniy an’analarning o‘zaro munosabatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Dala ma’lumotlari: Buxoro shahri, Afshormahalla MFY, 2026-yil.

2. Dala ma’lumotlari: Buxoro shahri, Mehtar Anbar MFY, 2026-yil.

3. Сухарева О.А. Ислам в Узбекистане. – Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1960. – 86 с.

4. Fathi H. Otines: The Unknown Women Clerics of Central Asian Islam // Central Asian Survey. – 1997. – Vol. 16, No. 1. – P. 27–43.

5. Fathi H. Gender, Islam, and Social Change in Uzbekistan // Central Asian Survey. – 2006. – Vol. 25, No. 3. – P. 303–317.

6. Kleinmichel S. Halpa in Chorezm und Atin Ayi in Ferghana: Zur Geschichte des Lesens in Uzbekistan. – Berlin: Verlag Das Arabische Buch, 2001.

7. Kandiyoti D., Azimova N. The Communal and the Sacred: Women’s Worlds of Ritual in Uzbekistan // The Journal of the Royal Anthropological Institute. – 2004. – Vol. 10, No. 2. – P. 327–349.

8. Kamp M.R. Three Lives of Saodat: Communist, Uzbek, Survivor // The Oral History Review. – 2001. – Vol. 28, No. 2. – P. 21–58.

9. Ashirov A. O‘zbek xalqining qadimiy e’tiqod va marosimlari. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007. – 272 b.

10. Қурбонова М. Саллабандон маросимининг тарихий-этнологик таҳлили хусусида // Ўзбекистон этнологиясининг долзарб муаммолари. – Т.: Адабиёт учқунлари, 2017. – Б. 263.

11. Бобоев С.С. Устная поэзия на свадебных обрядах таджиков Бухары: автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук. – Душанбе, 1997. – 24 с.

12. Dala ma’lumotlari: Buxoro shahri, Sherbudin MFY, 2026-yil.